

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
НАУКИ ТА ОСВІТИ**

**Збірник матеріалів
XIV підсумкової науково-практичної конференції
викладачів**

10 січня 2012 року

*За загальною редакцією
члена-кореспондента НАПН України, доктора політичних наук, професора,
К.В. Балабанова*

МАРІУПОЛЬ – 2012

УДК 061.3 (063)
ББК 94.3я 431

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ ТА ОСВІТИ: Збірник матеріалів XIV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К.В. Балабанова. –
Маріуполь: МДУ, 2012. – 418 с.

Друкується за ухвалою вченої ради Маріупольського державного університету (протокол № 2 від 30.11.2011)

Редакційна колегія:

Голова – Балабанов К.В., член-кореспондент НАПН України, доктор політичних наук, професор

Члени редколегії: Баймуратов М.О., д.ю.н., проф.; Безчотнікова С.В., д.філол.н., проф.; Брітченко Г.І., д.е.н., проф.; Булатова О.В., к.е.н., проф.; Бушаков В.А., д.філол.н., проф.; Волошин Ю.О., д.ю.н., проф.; Кіндюк Б.В., д.геогр.н., проф.; Косенко Ю.М., к.пед.н., проф.; Ніколенко Л.М., к.ю.н., проф.; Оленіч Т.С., д.філос.н., проф.; Пономарьова І.С., д.і.н., проф.; Почепцов Г.Г., д.філол.н., проф.; Романцов В.М., д.і.н., проф.; Сабадаш Ю.С., д.культурології, проф.; Слющинський Б.В., д.соц.н., проф.; Соколова І.В., д.пед.н., проф.; Яремчук І.Г., д.е.н., проф.

Збірник містить матеріали XIV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ, яка відбулася в Маріупольському державному університеті.

У матеріалах висвітлені актуальні проблеми вищої школи, питання розвитку міжнародних відносин та зовнішньої політики, філософії та соціології, історії, економіки та менеджменту, права, літературознавства і культурології, філології, методики викладання, педагогіки та психології тощо.

Видання адресоване науковцям, викладачам, аспірантам та студентам, а також усім, хто цікавиться сучасними проблемами науки та освіти.

*Редакція не несе відповідальності за авторський стиль праць,
опублікованих у збірнику*

Література

1. В.Б. Нежинский греческий магистрат / Б. В. // Юридический вестник. – Вып. 31. – 1863, № 1. – С. 34–49.
2. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 101 - Ніжинський грецький магистрат. - Спр. 3383. – Определения нежинского магистрата о распределении предметов преподавания между учителями греческого училища; прошения греков о выдаче свидетельств о рождении, происхождении и другие. – 2 января – 28 сентября 1833. – 43 арк.
3. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 101 - Ніжинський грецький магистрат. - Спр. 4124. – Переписка с черниговским губернским правлением о преобразовании нежинского греческого училища в женское училище. – 30 мая – 20 марта 1856. – 172 арк.
4. Сребницкий И. Нежин / Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко [издание второе, исправленное и дополненное]. / И. Сребницкий– СПб. : типография В.Безобразова и комп., 1881. – 28 с.
5. Сторожевский Н. Нежинские греки / Н. Сторожевский– К., 1863. – 32 с.

УДК 94(477)«1918/1919»(043)

Романцов В. М., доктор історичних наук, доцент, професор, завідувач кафедри історичних дисциплін МДУ

3-Я РАДЯНСЬКА ЗАДНІПРОВСЬКА БРИГАДА В ПОДІЯХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ВЕСНІ 1919 Р.

Історія 3-ї Радянської Задніпровської бригади - одна з малодосліджених дискусійних сторінок Громадянської війни в Україні. Значною мірою це пов'язано з іменем її командира батька Махна. Його легендарна, неоднозначна постать тривалий час або замовчувалася, або ж оцінювалася істориками вкрай однобоко негативно. Вся його діяльність тривалий час малювалася виключно чорною фарбою. То не дивно, що все це позначилося на вивченні бойових дій 3-ї Радянської Задніпровської бригади .

На Катеринославщині під час боротьби проти гетьманського режиму Павла Скоропадського та його австро-німецьких союзників набув сили селянський повстанський рух під проводом Н.Махна. Вже в 1918 р. своєю безстрашною боротьбою ватажок повстанців здобув славу, величезну популярність серед селянських мас, став живою легендою. Під контролем повстанців опинилася значна частина Олександрівського повіту. Це була військова сила, з якою неможливо було не рахуватися.

Провідник повстанців виступав з позицій бездержавності, за створення безвладних рад, закликав до непримиренної боротьби проти експлуататорів трудового народу, за їх безжалісне знищення. Але на рубежі 1918 – 1919 рр. він також виявляв хитання у бік більшовиків.

У листопаді 1918 р. Північне Приазов'я захопили козацькі частини Донського отамана генерала П.Краснова. 7 грудня до Маріупольського порту прибули англійські та французькі військові кораблі. В середині грудня до Маріуполя прибуло з'єднання Добровольчої армії [3, с.144].

Махновці наприкінці 1918 р. пройшли своїм «легким кінно-тачаночним бойовим загоном» через весь Маріупольський повіт [7, с.130], побували в грецьких селах Комар, Богатир, Велика Янисоль, провели там мітинги, отримали поповнення з числа молодих грецьких повстанців [7, с.109]. Біля села Старий Керменчик махновський загін у запеклому бою завдав поразки білогвардійському з'єднанню під командою Шаповала [7, с. 130 - 131]. Це сприяло зростанню авторитету Н.Махна серед місцевих селян.

У цей суворий час на російських прикордонних землях неподалік України за всебічної підтримки та під контролем раднаркому радянської Росії активізували свою військово-політичну діяльність українські більшовики. 11 листопада 1918 р. Раднарком РСФРР прийняв постанову про підготовку військового походу в Україну. Більшовицьке командування, не маючи в Україні достатніх військових сил для боротьби проти денікінців, зробило ставку на використання селянських повстанських загонів [6, с. 44].

Командуючий особливою групою військ П. Дибенко на початку січня 1919 р. отримав завдання встановити зв'язок з загонами Н.Махна [8, с.61]. Більшовицький командир надіслав телеграму, в якій пропонував Н. Махнові відрядити представника для переговорів про подальші спільні дії. Одержавши телеграму, Н. Махно уповноважив начальника штабу своїх військ О.Чубенка на переговори, наказавши не вступати в політичні суперечки, а просити лише набої, снаряди, артилерійську батарею [11, с.41]. П.Дибенко виділив для махновців 500 тис. патронів та бронепоезд [5, с.73]. Отримавши матеріальну допомогу, загоны Н. Махна швидко зросли чисельно [6, с.136].

До лютого 1919 р. П. Дибенко розгорнув свій загін на бригаду, до складу якої входили також партизанські загоны Н.Махна [9, с.60]. Після проведення переговорів між радянським командуванням та махновцями 19 лютого 1919 р. наказом командуючого Харківською групою більшовицьких військ А.Скачка була створена Задніпровська Українська радянська дивізія на чолі з П.Дибенком. В її складі перебувала 3-я бригада, створена з махновських загонів [8, с.67 - 68]. При цьому батько Махно відмовився від призначення військових спеціалістів на командирські посади [5, с.79]. Організаційно ця бригада залишалася на попередньому рівні. Командири були виборні, дисципліна досить умовна. Це був дуже суперечливий військовий союз, який не міг бути тривалим. Проте, навесні 1919 р. він відіграв велику роль у боротьбі проти денікінських військ.

Протягом лютого – березня 1919 р. махновці вели запеклі бої з денікінцями на території від Поліг (Олександрівського повіту) до Волновахи (Маріупольського повіту) [4, с.73]. В цей час з командуванням 1-ї Задніпровської дивізії зав'язали контакти грецькі повстанські загоны Маріупольщини. Загін В.Тохтамиша в лютому 1919 р. був реорганізований на 9-й полк 3-ї Задніпровської бригади [10, с.5]. На початку березня 1919 р. повстанські загоны З.Цололо та Г.Спруцко приєдналися в районі станції Розівка до 9-го Задніпровського піхотного полку, який успішно воював проти білогвардійців за визволення Нікольського, Мангуша, Мелекино, Білосарайки, Кальчика, Волновахи, Розівки та інших населених пунктів [1, с.113].

У подальшому бригада Н.Махна з боями просуvalася вздовж побережжя Азовського моря. При цьому вона досягла великих успіхів у боротьбі з денікінськими військами. В середині березня 1919 р. 3-я Задніпровська бригада зайняла Бердянськ, вузлову станцію Волноваха. Враховуючи ці успіхи, головою І.Вацетіс 16 березня наказав продовжувати наступ вздовж Азовського побережжя до Таганрога [4, с.68].

29 березня після жорстокого бою задніпровці визволили Маріуполь від денікінців [8, с.108 - 109]. У телеграмі П.Дибенка Раднаркому УРСР від 2 квітня 1919 р. відзначалася виняткова стійкість та мужність бійців 3-ї Задніпровської бригади, які виявилися в боях за Маріуполь [6, с.291 - 292]. Ці бойові дії стали важливим рубежем у ході військового протистояння в регіоні Північного Приазов'я.

У квітні бої розгорілися з наростаючою силою. Після взяття Маріуполя на початку місяця 3-я Задніпровська бригада вела наступ на таганрозькому напрямку. У цей період вона займала позиції від побережжя Азовського моря на схід від Маріуполя до Волновахи [6, с.133]. Проте цей успіх не був закріплений. За короткий час військово-політичне становище різко змінилося. Денікінське командування не змирилося з втратою Донбасу. У Приазов'я вторглися кавалерійські дивізії А.Шкуро [6, с.317, 375]. Їх наступ стримували лише розрізнені залишки 3-ї Задніпровської бригади Н.Махна та батальйон інтернаціоналістів. Нові формування затримувалися через відсутність озброєння та обмундирування [8, с.121]. В надзвичайно складних умовах 15 квітня 1919 р. у боях за Маріуполь перемогу здобули

денікінські війська, які знову на захопили місто. У зв'язку з цим серед більшовицьких партійних функціонерів посилювалися напади проти махновців [8, с.137].

Білогвардійці захопили також Сартану та Мангуш і рухалися в напрямку на Бердянськ [8, с.118]. На середину квітня Волноваха також опинилася в руках денікінців [8, с.119]. Начальник Задніпровської дивізії П.Дибенко, стурбований цими поразками, своїм наказом підпорядкував командирів 3-ї Задніпровської бригади розрізнені частини, щоб «зорганізувати і тримати в пункті найбільш Вам зручному, на ваш погляд» [6, с.317]. Це свідчило про те, що батько Махно, незважаючи на всі проблеми, користувався довірою начдива.

Саме в цей час виявилось, що 3000 італійських гвинтівок, які отримала махновська бригада на озброєння від П.Дибенка з невеликою кількістю патронів швидко залишилися без набоїв, а інші не підходили до цієї зброї. Все інше озброєння та обмундирування здобуто з бою. В такому становищі махновці виявилися обеззброєними. За цих обставин, Н.Махно 19 квітня телеграфував у штаб Задніпровської дивізії: «Негайно висилайте зміну 3-й бригаді, бо люди кинуть фронт, оскільки італійками без набоїв та кулеметів проти десятків кулеметів противника люди не взмозі встояти» [8, с.122].

Становище 3-ї Задніпровської бригади махновців ускладнювалося тим, що радянське командування в цей час влаштувало її передачу від Українського фронту під управління російського Південного фронту. Наказ головнокомандувача І.Вацетіса був виданий ще 26 березня, напередодні наступу на Маріуполь, а потім ще раз продубльований 2 квітня. Але командуючий Українським фронтом відмовлявся виконати цей наказ і підпорядкував її 2-й Українській армії [4, с. 72]. Серед більшовицьких військових управлінських структур виникла надзвичайна плутанина та волокита. В.Білаш у зв'язку з цим зазначав, що «Укрфронт передав, але Південфронт не прийняв, і наша бригада виявилася безхозною. Наказувати почали і ті, й інші, але забезпечити, поповнити підкріпити нашу 3-ю бригаду, яка знемагала в наступальних боях, відмовлялися і ті, й інші, посилаючись одне на одного» [2, с.125].

Незважаючи на всі проблеми, задніпровці наприкінці квітня активізували свої дії на маріупольському напрямку. 26 квітня частини Махна, незважаючи на артилерійський вогонь французької ескадри, взяли Сартану і зайняли ряд сіл, у тому числі Гнатівку, на схід від лінії Оленівка – Карань [8, с.52]. 27 квітня 1919 р. бійці 3-ї Задніпровської бригади відбили в денікінців Маріуполь [2, с.158].

До цього часу відноситься посилення більшовицько-махновського політичного протистояння. Більшовики звинувачували махновців у грабунках, єврейських погромах, в проведенні антирадянської агітації [8, с.137]. Більшовицькі функціонери того часу все частіше називали махновців бандитами, зрадниками, закликаючи військове радянське командування покарати їх [6, с.362 - 363]. Таку позицію всіляко підтримував голова реввійськради Л.Троцький. Серйозним подразником у зростанні цього протистояння була публікація передової статті «Долой махновщину» в газеті «Известия» Харківської ради 25 квітня 1919 р. Вона збурила махновців і спровокувала їх різкі дії у відповідь. За наказом Н.Махна були заарештовані більшовицькі політкомісари, які діяли у махновських полках [2, с.158 - 160].

Командуючий Українським фронтом В.Антонов-Овсієнко та командуючий 2-ю Українською армією А.Скачко займали більш конструктивну позицію, відкидаючи огульне політиканство більшовицьких партійних діячів. 29 квітня В.Антонов-Овсієнко відвідав з інспекційною метою Гуляй-Поле [9, с.53 - 55]. Після інспектування махновської бригади у своїй записці на ім'я голови Раднаркому УСРР Х.Раковського та наркомвоєнмора М.Подвойського він зазначав: «Сам Махно, головні його бойові робітники та його полки проникнуті бажанням зламати контрреволюційне козацтво та офіцерство; ... Махно та його штаб живуть вкрай скромно, бандитизму непомітно; ... нападки на Махна до краю озлоблюють місцеве населення та його частини; Махно проти нас не виступить; політична робота наша можлива і необхідна в усьому районі; травля проти Махна повинна бути припинена» [8, с.130]. Але більшовицьке керівництво не дослухалося до цієї поради.

На початку травня Гуляй-поле відвідали також Л.Каменєв та К.Ворошилов. У відкритому листі Л.Каменєва командир 3-ї бригади Н.Махну зазначалося: «всі чутки про сепаратистські або антирадянські плани бригади повстанців тов. Махна ні на чому не ґрунтуються. ... За їх відвагу, за їх боротьбу на фронті вітаю їх». Але, з іншого боку було вказано на дещо «зле та шкідливе» - антисемітизм, низький рівень класової свідомості, свавільний вивіз цінного майна і таке інше [8, с.136]. Загалом це була досить виважена оцінка діяльності махновців.

Але надалі посилювалися більшовицькі звинувачення на їх адресу, заклики до суворого покарання. Найбільш концентровано це відобразилося в статті Л.Троцького «Махновщина» від 2 червня, де автор наголошував, що «армія» Махна – це найгірший вид партизанщини ... . Ніякого натяку на порядок та дисципліну ... . Ніякої організації постачання». Вирок був однозначний: «З цією анархо-куркульською розпустою пора закінчити, закінчити твердо, раз назавжди» [8, с.162]. Комісія Вищої військової інспекції України щодо розслідування захоплень хлібних вантажів представниками бригади Махна, передбачених для робітників Донбасу вказала на численні самовільні захоплення продовольства та фуражу частинами партизанської бригади «батька» Махна, що дезорганізувало роботу продовольчих органів [8, с.179 - 181].

У цей важкий час розгорілася також дискусія щодо перетворення 3-ї бригади на 1-у повстанську дивізію. Цю думку підтримував командарм А.Скачко, який сподівався подолати цим партизанщину махновців і краще використати їх потенціал на фронті. Але вище більшовицьке військове командування відкинуло цю пропозицію, наполягало на силових заходах для перетворення махновської бригади на регулярну військову частину, на усуненні Махна від її командування та на притягненні його до відповідальності [8, с.149,152].

Серед махновців, у свою чергу посилювалися антирадянські настрої. Особливо сильним було обурення щодо діяльності місцевих чекістів та продовольчих загонів, які чинили, на думку селян, несправедливі дії, грабували їх. Командування 3-ї бригади не хотіло визнавати більшовицьких політкомісарів, не завжди виконувало розпорядження вищого керівництва.

Наростання протистояння між більшовицьким командуванням та махновцями неминуче вело до розриву між союзниками, їх шляхи розійшлися. З свого боку, це підривало здатність тримати фронт проти денікінців, чим вони успішно скористалися. 23 травня денікінські війська знову захопили Маріуполь, прорвавши фронт. Незабаром вся конфігурація більшовицьких збройних сил у цьому регіоні на тривалий час була зруйнована, а 3-я Задніпровська бригада припинила своє існування.

Ця військова частина проіснувала всього чотири місяці, але без неї неможливо уявити події Громадянської війни в Приазов'ї. Двічі вона визволяла Маріуполь від денікінців. Навесні 1919 р. бригада майже щодня фігурувала у військових зведеннях. Її бійців та командира більшовицьке керівництво спочатку відзначало за мужність, потім піддавало гострій критиці за схильність до анархії, а в кінці-кінців оголосило бандитами. Враховуючи це, історія 3-ї Радянської Задніпровської бригади варта уваги істориків. Поява цього своєрідного військового з'єднання стала результатом військового союзу між більшовиками та селянськими повстанцями махновцями. Хиткий союз між більшовиками та махновцями переживав суворі випробування і все більше давав тріщину. Боротьба посилювалася. Конфліктуючі сторони стояли кожна на своєму. Розрив між більшовиками та повстанцями неминуче вів до військової поразки цих сил від денікінців. Розрив більшовицько-махновського союзу призвів до ліквідації 3-ї Задніпровської бригади. Частина задніпровців приєдналася до більшовицьких військ, а інші надалі були з Н.Махном.

Література

1. Анимица Е.Г., Антонова Л.Г. Малоянисоль: история, события, судьбы (1780 – 2010) / Е.Г.Анимица, Л.Г.Антонова. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2010. – 256 с.

2. Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно: исторические повествования / А. Белаш, В. Белаш - К.: Знання, 1993. - 592 с.
3. Божко Р.П., Були Т.Ю., Гашененко Н.Н. и др. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р.П.Божко, Т.Ю.Були, Н.Н.Гашененко и др. - Мариуполь: Изд-во Рената, 2006. – 354 с.
4. Верстюк В.Ф. Перший союз Н.Махна з радянською владою / В.Ф.Верстюк // Минуле України: відновлені сторінки К.: Нак. Думка, 1991. – 280 с.
5. Волковинський В. Нестор Махно: легенди і реальність / В.Волковинський – К.: ПЕРЛІТ ПРОДАКШН ЛТД, 1994. – 253 с.
6. Гражданская война на Украине 1918 – 1920: Сборник документов и материалов в трех томах, четырех книгах. – Т. 1. – Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 491 с.
7. Махно Н. Воспоминания. В 3 кн. Украинская революция / Махно Н. – К.: Україна, 1991. (репринтне видання). – Кн. 3. – 184 с.
8. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918 – 1921. Документы и материалы / Под ред. В. Данилова, Т.Шанина. – М.:РОССЭН., 2006. – 1000 с.
9. Н. И. Махно (Воспоминания, материалы и документы). – К.: РИФ «Дзвін», 1991. – 201 с.
10. Революционные события в греческом селе Ст. Керменчик в дни 19 – 20 годов // Наша правда. – 1927. – 2 листопада. – С. 5.
11. Семанов С.Н. Махновщина и её крах / С.Н.Семанов // Вопросы истории. – 1966. – № 9. – С. 41.

УДК 930.1:929Грушевський(043)

Романцова Н. І., кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін МДУ

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ М.ГРУШЕВСЬКОГО. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

Михайло Сергійович Грушевський – це синонім української історичної науки, її гордість адже саме він зробив такий внесок у становлення та розвиток вітчизняних студій, що ще багато часу доведеться чекати на появу нового дослідника такого ж масштабу. Тому не дивно є зацікавленість цією непересічною постаттю, науковий інтерес до процесу формування світогляду та становлення історика на початку його життєвого шляху.

Дослідники приділяють значну увагу чинникам, які тією чи іншою мірою впливали на формування світогляду М.Грушевського в його дитячі та значно більше в юнацькі роки. В дитинстві під впливом родинного кола формувалася його православний за віруванням та патріотичний за почуттям світогляд, який був одним із чинників становлення майбутнього історика.

Радянська історична наука не переймалася цим питанням, тому що концепція М.Грушевського протистояла пануючій «марксистсько-ленінський» теорії розвитку історичного процесу, ставлення влади до поглядів вченого, хоча вони і мали достатню аргументацію, було відкрито ворожим.

Ці аспекти досліджували історики діаспори (Л.Винар, О.Пріцак, О.Оглоблін, В.Дорошенко). Найбільш ретельно питання життя та діяльності М.Грушевського розглянув засновник грушевськознавства Л.Винар. У своїй періодизації життя та діяльності вченого він відзначив перший період - дитинство та юнацький вік. Це був час, який Михайло Сергійович провів далеко від рідної землі на Кавказі, куди його батько переїхав на посаду інспектора народних шкіл. Там він, за словами історика діаспори, вже з юних років захоплювався українською культурою [2, с.18,19].

Погоджуючись з цією думкою, О.Пріцак, засвідчував, що у 1880-х роках відбувався «інтелектуальний ріст» М.Грушевського та складався його політичний світогляд. У цей час батько виписав часопис «Киевская старина», «щоб зробити приємність своєму синові, що